

Vsebina zapisnika prinaša poleg že poudarjenega odraza jožefinskih reform tudi veliko dodatnih informacij o vsakdanjem življenju ljudi, ureditvi bogoslužja ter materialnem stanju cerkvenih objektov. Buzetski je s svojimi pomočniki izpraševalci najprej postavil vprašanja posvetnim predstavnikom skupnosti, županom in starešinam. Vprašanja so si bila po vseh župnijah zelo podobna, če že niso bila popolnoma enaka, zadevala pa so predvsem ravnanje duhovščine ter ustrezno opravljanje njihovih obveznosti v skladu z določili. Posebej zanimiva so v vizitaciji izpričana vraževerja; na območju pičanske škofije je večina izprašanih predstavnikov vaških skupnosti potrdila, da ljudje ob sobotah ne delajo v vinogradih, ker naj bi v preteklosti prišlo do hude nesreče ob tovrstnem delu na ta dan. Župani so odgovorili še na vprašanja glede izvajanja pokopov, lokalnih gostiln (slednjih je bilo zelo malo) ter sejmov.

Tudi izpraševanje duhovščine je povedno in izpričuje njihove obveznosti ter navade, hkrati pa razkrije veliko o vsakdanjem izvajanju bogoslužja. Poleg že omenjenega vzdrževanja registrov cesarskih odredb s kazalom, registra svojih pridig ter zgledno vzdrževanih matičnih knjig in predstavitve materialnega stanja so morali vizitatorju predložiti tudi brevir, ki so se ga tedaj posluževali. Večina brevirjev, omenjenih v vizitaciji, je beneškega izvora in sicer iz sredine 18. stoletja, v njih pa so ustrezno prečrtali oziroma prekrili prepovedane odseke. Pričevanja duhovnikov o obnašanju ljudi prav tako prinašajo zanimive informacije; izpostavili so bogokletje, odsotnost pri bogoslužju ter prekomerno pitje alkohola. Iz zapisnika je moč razbrati, da mreža šol še ni bila vzpostavljena, saj je večina župnikov izrazila željo po ustanovitvi normalke v njihovi župniji ter vzpostavitvi fonda, iz katerega bi lahko bil plačan učitelj.

Vizitator je zapisal tudi lastna opažanja o materialnem stanju cerkva ter pokopališč. Ob obisku vsakega posameznega objekta je zabeležil, katera vzdrževalna dela je potrebno opraviti (na primer popravilo pokopališkega zidu ali adaptacija cerkvene strehe) ter potrebne spremembe oziroma posodobitve notranje opreme cerkva (kot so novi svečniki, nov oltar ali skrinjica za darove).

Objavo zapisnika vizitacije smiselno zaključuje popis oseb, ki so v njem omenjene, urejen po posameznih župnijah in njim pripadajočim kaplanijam ali kuracijam, ter dva zemljevida. Seznamu kratic ter navedbi arhivskih virov in literature sledi še slikovno gradivo.

O pomenu predstavljenega dela tako priča več dejavnikov – nekateri so bili v tej oceni že omenjeni, drugi zgolj nakazani. Objava vizitacije Buzetskega, ki je edina do danes ohranjena za področje pičanske škofije (za drugi obravnavani del, to je nekdanji avstrijski del poreške škofije, so ohranjeni že omenjeni zapisniki vizitacij poreških škofov v poreškem škofijskem arhivu), prinaša pomembne informacije ne le za poznavanje lokalne cerkvene zgodovine in aplikacije jožefinskih reform na področju avstrijskega dela istrskega polotoka,

temveč tudi za družbeno zgodovino ter etnologijo, ne nazadnje pa priča tudi o razvoju šolstva. V primerjavi z drugimi vizitacijami, na primer z že omenjeno Valierjevo, ta ne prinaša toliko podrobnih informacij za proučevanje umetnostne zgodovine, vendar bodo podatki o popravilih cerkva in notranji opreми do določene mere v pomoč tudi umetnostnim zgodovinarjem.

Celotno delo je zasnovano ne le izjemno pregledno in sistematično, temveč tudi izčrpno z vidika Orbaničeve študije in posledično predstavlja pomemben prispevek, ki ga ne velja prezreti pri obravnavi zgodovine avstrijskega dela istrskega polotoka v 18. stoletju, dvojezičnost celotne izdaje pa ga nedvomno približa širšemu krogu zainteresirane javnosti.

Ana Jenko

Salvator Žitko:

AVSTRIJSKO PRIMORJE V VRTINCU NACIONALNIH, POLITIČNIH IN IDEOLOŠKIH NASPROTIJ V ČASU USTAVNE DOBE (1861–1914).

Koper, Inštitut IRRIS, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Založba Libris, 2016, 310 strani.

Knjiga z naslovom *Avstrijsko Primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861–1914)* je preurejena doktorska disertacija dr. Salvatorja Žitka z naslovom *Nacionalni in politični antagonizmi v Istri v času zasedanja istrskega deželnega zbora v Kopru (1899–1910)*. Slednjo je uspešno branil leta 2014 na koprski primorski univerzi. Delo zajema pregled zgodovine ene od avstrijskih administrativnih enot v razponu šestih desetletij (1860–1861) torej od časa, ko je habsburška monarhija postala dokončno parlamentarna država, vse do začetka prve svetovne vojne.

Besedilo disertacije je dr. Žitko za objavo v knjižni obliki preuredil, kar kaže že naslov knjige. Pet poglavij, na katera je porazdeljena disertacija, pa je za objavo v knjigi preoblikoval v štiri temeljna poglavja. Prvo poglavje obravnava problem nacionalnega vprašanja v habsburški monarhiji od sredine 19. stoletja do njenega propada. Ta obravnava je bila potrebna zlasti zaradi primerjav med bolj ali manj uspešnim reševanjem narodnostnih konfliktov znotraj habsburške monarhije na Moravskem in v Bukovini, z neuspešnim reševanjem takih konfliktov v Istri.

Drugo poglavje je sestavljeno iz treh delov v katerih je našla svoje mesto svojevrstna problematika slovenskega in hrvaškega političnega gibanja v Istri in Trstu v drugi polovici 19. stoletja, nato razpravljanje o novih ideoloških strujah in gibanjih v političnem življenju Avstrijskega Primorja na prelomu 19. in 20. stoletja ter problem ljudskih štetij. Tretje poglavje govori o italijanskem nacionalizmu od sredine 19. do začetka 20. stoletja. Nazadnje je četrto poglavje namenjeno

prikazu zaostrovanja nacionalnih nasprotij v Istri, zlasti v zadnjih dveh desetletjih delovanja istrskega deželnega zbora, kar je pravzaprav bilo središčna tema Žitkove disertacije. Knjiga vsebuje še uvodni besedili, pregleda virov in literature, avtorjev zaključek ter sezname, med katerimi pa ni seznama oseb.

Naslovi poglavij zelo nazorno povzemajo vsebino knjige, ki v prvi vrsti namenja pozornost Slovincem, a se le pri njih ne sme in ne more zaustaviti zgodovinarjevo zanimanje. Stoletno sobivanje Slovencev, Hrvatov in Italijanov je ustvarilo svojevrstno in zaradi človekovega bivanja neločljivo deželno skupnost, katere vezi so trgale civilizacijske, socialne in jezikovne razlike in razmerja. To se je pokazalo zlasti od revolucionarnega leta 1848 dalje in doseglo svoj višek v času, ki ga obravnava knjiga dr. Žitka, ter odmeva posrednim potom še v današnji čas.

Avstrijsko Primorje je bila sestavina habsburške monarhije, administrativna iznajdba ob severnih in severovzhodnih obalah Jadrana. Oblikovala se je zaradi spreminjanja političnih in gospodarskih razmer v nekaj etapah, od prve polovice 18. stoletja dalje, tako, da je po stotih letih obsegala ozemlje treh avstrijskih dednih dežel: Goriško-Gradiške, Istre in Trsta z okolico. Ta sestav se je uradno imenoval tudi kot Avstrijsko-ilirsko Primorje in se je ohranil do razpada Avstro-Ogrske leta 1918. Sicer pa je bilo v javni rabi zanj razširjeno tudi ime Primorska, a je že leta 1863 v časopisu *Novice* zapisana oblika Slovensko Primorje, ki je bila v javni rabi zlasti med drugo svetovno vojno in po njej. Vsaka zmed omenjenih treh dežel je imela svoje značilnosti, skupna pa je bila, kar je pogojevalo družbenopolitični prostor in njegov razvoj, etnična sestava, ko so v Goriško-Gradiški skorajda strnjeno, a ločeno živeli Slovenci, Italijani in Furlani; mesto Gorica je bilo etnično mešano. Istra, kjer je slovanska skupnost z malo večino preseгла italijansko, je bila, kar zadeva narodnostno poselitev, razvita tako imenovana »tigrova koža«. Trst pa je živel v asimilacijskem sožitju italijanske mestne večine s povsem slovensko okolico. In ker je bilo razmerje med podeželjem in mestom eno izmed osnovnih družbenopolitičnih gibal v Avstrijskem Primorju, se je to razmerje kazalo tudi na poseben način v vsaki od treh sestavin. V Istri zelo izključujoče, zlasti kot socialni konflikt v veliki meri na individualni ravni. Drugače je bilo v goriško-gradiški deželi, porazdeljeni na ravninski in gospodarsko močnejši romanski del ter na gričevnato in hribovsko s Slovenci poseljeno zaledje. Neposrednega posameznega soočanja, ki bi bilo lahko razlog za netenje nacionalnih sporov, je bilo tu mnogo manj in so se zaradi socialnih prvin nastali politični nesporazumi prenašali v reševanje na institucije, kot je bila na primer deželna samouprava, kjer so imeli Slovenci drugačen, ugodnejši položaj od Slovanov v Istri. Slovenci so predstavljali v deželi približno 2/3 njenega prebivalstva. Drugačna je bila etnična sestava prebivalstva Istre in Trsta in prav zato je Salvator Žitko odločil, upoštevajoč pomen narodnost-

nih razmerij in njihovega vpliva na potek zgodovine v Avstrijskem Primorju, da poveže v skupno pripoved Trst in Istro in iz nje odtegne Goriško-Gradiško. Sicer je bilo med tremi deželami veliko skupnega, navsezadnje je nad njimi bedela tržaška vlada, namestništvo v Trstu, namestnik osrednje državne oblasti na za državo izredno pomembnem območju in na katerega državno pripadnost je zlasti po letu 1866 vznemirljivo vplivalo in ustvarjalo negotovost risorgimentalno delovanje zahodnega državnega soseda in precejšnjega dela italijanske skupnosti znotraj avstrijske monarhije. Kljub temu, da Žitkovo besedilo posega na območje Trsta, pa ostaja glavni poudarek raziskave na istrskih problemih, ki jih je skušal do podrobnosti analizirati. Dr. Žitko dopolnjuje tezo njegovega univerzitetnega učitelja Frana Zwittra, da je problem mest in podeželja eden temeljnih momentov za razumevanje primorskega vprašanja. To razmerje bi imelo vplivno moč, ko bi se odločalo ali naj politično pripadnost mesta odloči podeželje ali pa naj to nalogo prevzame mesto. Slovenska politika je že od svojega prvega političnega programa iz leta 1848, ki je na prvem mestu vseboval Zedinjeno, vztrajala na stališču, da pripada odločitev take pripadnosti zaledju. Tako lahko razumemo, da je zahteva taborov iz let 1868–1871 naletela na neugoden odziv pri primorskih Italijanih, ki so kot odgovor na slovensko zahtevo

postavljali združitev vseh treh primorskih avstrijskih dežel v enovito administrativno enoto, kar pa iz treh dežel sestavljeno Avstrijsko Primorje ni bilo in kar naj bi sicer z neuspehim italijanski združitvenim načrtom postalo. Po načinu pojmovanja odnosa mesto : zaledje, kot ga je želela uveljaviti slovenska politika, so temeljile tudi razmejitvene črte, ki jih je jugoslovanska oziroma slovenska stran postavljala na mirovnih konferencah po prvi in drugi svetovni vojni.

Povezovanje Istre in Trsta pa je imelo svoje okvire ali omejitve tudi zato, ker je bil Trst glavni emporij države in tako imamo vendar opravka na eni strani z mestom z močnim in rastočim gospodarstvom, na drugi strani pa Istro, ki ni imela pravih, zlasti naravnih pogojev, da bi ustvarjali možnosti za njen enakomeren in stabilen gospodarski ter splošen družbeni razvoj. Neugodne istrske razmere so ustvarjale tudi intelektualni primanjkljaj tako pri Slovencih kot pri Italijanih, kar se je kazalo na primer tudi pri duhovščini, ko je morala cerkvena oblast za svoje potrebe uvažati duhovnike iz sosednjih dežel. Podobno bi zapisali tudi o razmerah pri šolstvu. Imenovani primanjkljaj pa je pomenil tudi zaostanek priti ustvarjanju samostojne politične in društvene organiziranosti istrskih Slovencev. Drugače je bilo pri istrskih Hrvatih, ki so se močneje vključevali v politično dejavnost matične domovine. Ta pa je bila v veliki meri vključena v ogrski del monarhije.

Posebnost razmer v Istri in v Avstrijskem primorju je avtorja usmerila, da je najprej posegel v obravnavo nacionalnega vprašanja v evropskem prostoru in še zlasti v habsburški monarhiji, predvsem v njeni avstrijski polovici (Češka oziroma Moravska, Bukovina, Dalmacija). Ugotavljal je, da se je nacionalno vprašanje v Istri, tako kot v drugih podobnih srednjeevropskih okoljih, pojavilo kot sopotnik v dograjevanju narodnostne pripadnosti in v spremembah, povezanih z razvojem socialnega položaja. Če bi iz obravnave izključili Trst, bi bila vsaka obravnava razmer v Avstrijskem primorju nepopolna, zlasti kar zadeva politično gibanje pri Italijanih, deloma pa tudi pri Slovencih. Dr. Žitko je svoje raziskovalno delo utemeljil na posebnosti istrskih razmer, ki so jih označevali politični in narodnostni antagonizmi v Istri, vloga Trsta pri tem in borba italijanskega, zlasti nacionalno-liberalnega tabora, da ohranja svojo dominantno vlogo. Od tod tudi njegovo iskanje evropskih in vzporednic znotraj habsburške monarhije, iskanje vzorov pri nekaterih teoretičnih razlagah nastajanja narodov, narodnega zavedanja in nacionalizma. S posebno pozornostjo je avtor knjige obravnaval pojav italijanskega nacionalizma, ki je prav zaradi svoje moči in odmeva v širšem svetu, ustvaril besedo iredentizem; ta ima svoje mesto v svetovni zgodovinski in politični terminologiji.

Tudi skrajni nacionalizem ali iredentizem je imel v vsaki od primorskih dežel svojo podobo. Tako je bil istrski radikalen v duhu spoznanja, da naj bi bila slovenska rasa zahrbtna, kamor ta prodre pregrize vse, ruši in uničuje. Goriški ni uporabljal takih skrajnih opredelitev,

dasiravno je ta že od leta 1848 jasno razlikoval, da so Slovenci v Gorici gostje (»in Gorizia«) in da niso goriški Slovenci (»da Gorizia«), mestotvorno prebivalstvo. Dogajalo se je, da je italijanski nacionalnoliberalni tisk na Goriškem celo opozarjal, kako naj se za uspešno politično in kulturno delovanje Italijani vzorujejo pri Slovencih. Pri Italijanih in Furlanih na Goriškem je bilo veliko avstrijakantskega duha, ki je deloval civilizacijsko in manj politično.

Kot sam avtor poudarja, predstavlja referenčno točko njegove knjige zadnje poglavje o zaostrovanju istrskega narodnostnega problema v istrskem deželnem zboru v letih 1902–1910 in posebej neuspešno reševanje narodnostnega kompromisa. Pravzaprav je bilo to zasedanje deželnega zbora osrednji problem doktorske naloge, problem, ki je zahteval tako obširen predgovor z navajanjem zelo pestre problematike večetničnega sožitja v Istri. Obravnava čas napetih razmer, ko je uvedba splošne in enake volilne pravice v državi leta 1907 zamajala italijansko prevlado v Istri in omogočala lažjo pot do nacionalnega kompromisa, ki pa ni bil dosežen. Ta nezmožnost za doseg sporazuma med istrskimi Slovani in Italijani zaključuje raziskavo, ki po dr. Žitkovi sodbi »predstavlja določeno nadgradnjo in dopolnitev različnih del in študij domačih avtorjev, ki so se posvečali navedeni problematiki.« K temu je treba dodati, da so si tudi na Goriškem Slovenci prizadevali za enakopraven položaj v goriškem deželnem zboru. Kljub desetletnim zahtevam niso dosegli spremembe deželnega volilnega zakona, vendar je bilo narodnostno razmerje v deželnem zboru na taki ravni, da so mogli uspeli v kateri izmed svojih zahtev tudi s pomočjo virilističnega glasu, se pravi z glasom najvišjega predstavnika cerkve v deželi, ta glas pa je določala volilna zakonodaja.

Pred desetletji je vladala med zgodovinarji ugotovitev, kako skromno je slovenska Istra zastopana v slovenski historiografiji. Istra naj bi imela neko posebno mesto v razmišljanjih in dejanjih Slovencev, prav zaradi razmer v katerih je stoletja živela. Toda Istra le ni bila oddaljena. Ni mogoče obiti dela nekaterih slovenskih domoznancev, redkih istrskih rojakov ali pa tistih, ki jih je raziskovalna želja in radovednost pripeljala v slovensko Istro, kot Petra Kozlerja, ki je začrtal slovensko narodnostno mejo v Istri, ali pa loškega rojaka Jakoba Volčiča, ki se je oglašal v slovenskem tisku s predstavitvami Istre in njenih ljudi. V to vrsto sodijo tudi Tržačan Josip Godina Verdeljski, duhovniki Matijia Sila, Jurij Jan, Jakob Soklič, zgodovinarji Simon Rutar, Franc in Milko Kos. Toda pravi čas, ko se slovenska Istra polnopravno pojavi v slovenskem zgodovinopisju, nastopi po drugi svetovni vojni. In prav na začetku srečamo izšolanega zgodovinarja Miroslava Pahorja in Srečka Vilharja. Zlasti Pahor je v zadregi in ko je leta 1953 želel napolniti vsebino prvega istrskega zgodovinskega zbornika s kar največ slovenskimi avtorji, zato je eno svojih objav v navedenem zborniku podpisal psevdonimno. Nekak prelom v tem času predstavlja tudi obsežen zbornik

Slovensko Primorje in Istra iz leta 1953; leto dni prej je izšel v srbohrvaščini. V njem sodeluje elita slovenskega in hrvaškega zgodovinarstva (Milko Kos, Fran Zwitter, Bogo Grafenauer, Mijo Mirković, Ive Mihovilović idr.). Pomembno raziskovalno področje odpira zlasti Piran, ki pritegne Ferda Gestrina in že omenjenega Miroslava Pahorja, mnogo kasneje tudi Darjo Mihelič. Sredi petdesetih let pride v Koper Janez Kramar, ki po nekajletnih javnosti zakritih pripravah dobesedno bruha obsežne razprave o zgodovini Marezig, Izole, o narodnostnem prebujanju istrskih Slovencev, če ostanemo le pri tem. Dozorel je tudi čas, da se je slovenska obala odločila za izdajanje domoznanske periodike *Slovensko morje in zaledje*. V njeni prvi številki leta 1981 potrjujejo svoj vstop v raziskavo istrskih tem v Ljubljani izsolani humanisti in družboslovci. Med njim tudi Salvator Žitko, tedaj še srednješolski profesor. Ob začetku svojega raziskovalnega dela je ugotovil kaj in kje so bele lise v raziskavah istrske preteklosti. V eni svojih prvih objav, v oceni knjige Francesca Semija o Kopru, je naletel na nekatere pomanjkljive, netočne in polemične trditve ter je zato pozval, »da sami v večji meri kot doslej zgodovino Slovenske Istre in morja proučujemo bolj zavzeto in sistematično ter na temelju naprednih znanstvenih dognanj.« Temu klicu je sledil v vseh svojih kasnejših razpravah in člankih, vendar v zavesti, da je preteklost Istre splet dejanj v katerih se je zrcalil delež vseh treh poglavitnih istrskih etničnih sestavin. Zato je vsaka obravnava zgodovine tega ozemlja, ne da bi se upošteval delež hrvaških, italijanskih in slovenskih zgodovinarjev, pomanjkljiva. Žitkov raziskovalni interes se tako razteza čez več stoletij in vselej so navzoča etnična razmerja, začeni od obravnave srednjega veka dalje. Dotakne se jih v dobi prosvetljenstva (Gian Rinaldo Carli), nato v Napoleonovem času in revolucionarnem letu 1848. Največ raziskovalnih tem mu ponujata druga polovica 19. in dogajanje 20. stoletja. Njegova obravnava slovanske politične prebuje v Istri, ne le v knjigi o Avstrijskem Primorju, pač pa tudi v drugih objavah, presega in dopolnjuje sicer pionirsko delo, ki ga je opravil Janez Kramar in ga utemeljil predvsem na proučevanju arhivskega gradiva. Kramar se je pri tem v manjši meri posluževal drugih virov (npr. časopisje), pa tudi pri rabi zgodovinske literature, tako hrvaške kot italijanske, je ostajal pri izboru. Salvator Žitko je presegel ta zoženi obseg virov in literature, da je lahko ustvaril temeljno študijo, ki je razlago istrskih razmer poiskala v širših državnih in mednarodnih okvirjih, zlasti z uporabo relevantnih zgodovinskih del. Tako kot domala vse Žitkove objave, tudi knjiga o Avstrijskem Primorju zaznamuje delo na arhivskih virih (Trst, Reka, Pazin, Koper, Zagreb). Odprl je poglobljeno razpravo o razmerjih italijanskega in slovensko-hrvaškega tabora v Istri, iskal je družbenopolitične korenine istrskega iredentizma in razložil proces nastajanja slovanske/slovanske narodne zavednosti v Istri. Ta se je razvijala, kot omenjeno, z nekoliko zamude, če naj opravimo

primerjavo z ostalim slovenskim prostorom. Pri tem ne zanemarja vloge Trsta in novih političnih usmeritev (socialna demokracija) tako pri slovanski skupnosti kot pri Italijanih, zlasti zaradi sprejemanja italijanske prepodrodne, kasneje iredentistične misli.

Knjiga Salvatorja Žitka je zbor in sinteza celote njegovih proučevanj o zgodovini Istre v obdobju 19. in v začetku 20. stoletja. Žitko je prvi slovenski zgodovinar, ki je tako temeljito in z znanstveno metodo dela prikazal podobo narodnostnih razmerij, slovensko narodno in politično prebujanje in istrski italijanski nacionalizem. Ustvaril je temelj na katerem bo mogoče graditi nova poznavanja, ki pa nikakor ne bodo spremenila osnovnih izhodišč, postavljenih in opredeljenih v knjigi. Pri raziskovanju istrskih pa tudi tržaških nacionalnih razmerij, je v duhu časa sledil poti Angela Vivanteja, ki je prvi po vzoru historičnega materializma že pred sto leti (1912) razložil genezo italijanskega iredentizma in hkrati opozarjal, kako se v medsebojnem soočanju različni nacionalizmi generirajo in regenerirajo. Knjiga dr. Salvatorja Žitka je odlično napotilo in razlaga narodnostnih razmerij v Avstrijskem Primorju, v upravnem okolju, ki ga italijanska zedinjevalna zamisel v začetku šestdesetih let 19. stoletja preimenovala kot Venezia Giulia, z imenom, ki so ga Slovenci nazadnje poslovenili kot Julijska krajina.

Knjiga *Avstrijsko Primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861–1914)* dokazuje tudi izjemne dosežke raziskovanja preteklosti slovanske Istre in njene soseščine po drugi svetovni vojni. Njeni nosilci so, poleg poklicnih ustanov, še zlasti Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, koprsko Znanstveno-raziskovalno središče in Univerza na Primorskem. S pomočjo sodelavcev, doma in na tujem, so opravili veliko nalogo komajda izmerljivega obsega.

V zadnjem stavku svoje knjige dr. Žitko zapiše, da knjiga predstavlja tudi iztočnico za študij in raziskavo obdobja, ki že vsebuje kali fašizma, se pravi časa, ki je tako usodno zaznamoval primorski prostor. Žitkove besede zagotovo merijo na aktualna sporočila, ki jih znanstveno napisana zgodovina ponuja našemu času. Zato se ob koncu lahko vprašujemo, če so v nekaterih občasnih dejanjih in razmišljanjih današnjih dni še vedno ohranjene sledi ali celo zavestna pripadnost času, ki je usodno zaznamoval primorski prostor?

Branko Marušič